

**Վ. ԲՐՅՈՒՍՈՎԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ В. БРЮСОВА
BRUSOV STATE UNIVERSITY**

**ԲԱՆԲԵՐ
Վ. ԲՐՅՈՒՍՈՎԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ВЕСТНИК ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
В. БРЮСОВА
BULLETIN OF BRUSOV STATE UNIVERSITY**

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ЛИНГВИСТИКА И ФИЛОЛОГИЯ

LINGUISTICS AND PHILOLOGY

1(66)

**Վ. ԲՐՅՈՒՍՈՎԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
«ԼԻՆԳՎԱ» ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ**

ԵՐԵՎԱՆ - 2023

**ՀԵՏՊԱՏԵՐԱԶՄՅԱՆ ՀԱՄԱԽՏԱՆԻՇԻ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄԸ
ՌԵՄԱՐԿԻ «ԵՐԵՔ ԸՆԿԵՐ» ՎԵՊՈՒՄ**

ԷՄՄԱ ՄԻՐԶՈՅԱՆ

Համառոտագիր

Ցանկացած իրավիճակ, որը մարդու մոտ առաջացնում է հոգեցնցում, բնութագրվում է որպես ծանր հոգեկան վիճակ, որն առաջանում է մեկ կամ կրկնվող իրադարձության արդյունքում: Այն ունի գերհզոր բացասական ազդեցություն անհատի հոգեկանի վրա: Այդօրինակ հոգեցնցում ապրում են զինվորները պատերազմական իրադրություններում: Հետպատերազմյան համախտանիշը դրսևորվում է որպես տրավմատիկ վիճակ և առաջանում է մարտական իրավիճակում առկա տարաբնույթ գործոնների ազդեցությամբ: Հետպատերազմյան համախտանիշը լայն հետաքրքրության առարկա է դարձել գեղարվեստական գրականության մեջ:

Գերմանացի գրող Էրիխ Մարիա Ռեմարկը, լինելով պատերազմի մասնակից, իր բոլոր ստեղծագործություններում ներդրել է պատերազմի մի մասնիկ՝ իր անձնային փորձով մեկնաբանելով պատերազմի էությունը և դրա միջով անցած սերնդի ճակատագրի վրա ազդելու դրա հետևանքները: Պատերազմն է, որ ծնում է կորուսյալ սերունդ և խեղում մարդկանց հոգիները՝ հանգեցնելով հիասթափության: Վեպն անդրադառնում է սիրո և ընկերության խնդիրներին, պատերազմի խնդիրներին և դրա հետևանքներին, հետպատերազմյան շրջանի հասարակությանը: Պատերազմը բերում է ավերածություններ ու զրկանքներ, ինչպես նաև ճգնաժամ՝ և՛ տնտեսական, և՛ սոցիալական, կորստյան են մատնվում հասարակության բոլոր բարոյական հիմքերը՝ հուսահատություն, սիրելիների կորուստ, Աստծո հանդեպ հավատքի կորուստ: Ռեմարկն իր ողջ ստեղծագործությամբ փորձում է ընթերցողին փոխանցել պատերազմի սարսափելի դեմքը, սակայն թույլ չի տալիս կորցնել սեփականն այդ համատեքստում:

Հիմնաբառեր՝ պատերազմ, հետպատերազմյան համախտանիշ, Էրիխ Մարիա Ռեմարկ, «Երեք ընկեր», կորուսյալ սերունդ

Ներածություն

Արդի աշխարհաքաղաքական փոփոխությունների պայմաններում հետպատերազմյան համախտանիշի ուսումնասիրությունը ժամանակի հրամայականն է: Պայքարի միջոցով այդ համախտանիշի հաղթահարման գործում մեծ նշանակություն ունի գրականությունը: Մասնավորապես, Էրիխ Մարիա Ռեմարկն իր «Երեք ընկեր» վեպում գերխնդիր է դրել ցույց տալու, թե ինչպես կարելի է պատերազմ անցնելով և ապրելով հասարակական գաղջ միջավայրում՝ լինել լավատես և ամեն ինչում փորձել գտնել երջանկության մասնիկ:

Հոդվածի գիտական նորույթը Է.Մ.Ռեմարկի «Երեք ընկեր» վեպը նոր դիտանկյունից լուսաբանելն է: Մենք գտնում ենք, որ Է. Մ. Ռեմարկի «Երեք ընկեր» վեպը պայքարի խորհուրդ ունի, Ռեմարկը մեկնաբանվում է ոչ թե խղճահարության առաջացման լույսի ներքո, այլ պատերազմի անթույլատրելիությունն ընդգծելու լույսի ներքո:

Հոդվածի տեսական նշանակությունը դրսևորվում է հետպատերազմյան համախտանիշի սահմանումների, բնութագրիչների ներկայացման ձևով, ինչը նորույթ է և նմանօրինակ ուսումնասիրություն դեռ չի կատարվել: Գործնական նշանակությունը դրսևորվում է նրանում, որ նորովի է լուսաբանվում «Երեք ընկեր» վեպը՝ հետպատերազմյան համախտանիշը վերածելով պայքարի մոտիվի:

Հոդվածի նպատակն է ներկայացնել հետպատերազմյան համախտանիշի դրսևորումը Ռեմարկի «Երեք ընկեր» վեպում, ինչին հասնելու համար մեր առջև խնդիր ենք դրել ներկայացնել հետպատերազմյան համախտանիշի էությունը, դիտարկել «Երեք ընկեր» վեպը:

Հետպատերազմյան համախտանիշի էությունը

Ռազմական հոգեբույժների մասնագիտական համայնքի կողմից լայնորեն օգտագործվում է «հետպատերազմյան համախտանիշ» հասկացությունը, որը բովանդակում և արտացոլում է ռազմական գործողությունների հետևանքով առաջացած ներոզների հոգեվերլուծական հայեցակարգը: Հոգեցնցումը, որն առաջանում է պատերազմական գործողությունների հետևանքով, առաջացնում է անտանելի հոգեկան ապրումներ, տառապանքներ: Այս առումով տեղին է մեջբերել Զ.Ֆրոյդի մոտեցումը, ըստ որի «ցանկացած իրադարձություն, որն առաջացնում է սարսափի, վախի, ամոթի, հոգեկան ցավի, կորստի տանջալի զգացում, կարող է տրավմատիկ ազդեցություն ունենալ հոգեկանի վրա: Տուժողի զգայունությունը որոշում է այս միջադեպի տրավմատիկ դառնալու հավանականությունը» (Փրեյդ, Ференցի, Абрахам, Зиммель, Джон, 2012, с. 104):

Ըստ ռուս հոգեբան Ե. Սնեդկովի և Օ. Սիրոպյատովի կարելի է առանձնացնել հոգեկան տրավմայի կամ հոգեցնցման երկու տեսակ՝ *արտաքին իրադարձություններին արձագանքման ժամանակ դրսևորվող տրավմա* և *կումուլյատիվ տրավմա*՝ որոշակի հոգեցնցում առաջացնող իրադարձության շարունակական դրսևորման հետևանքով առաջացող տրավմա: Հոգեվերլուծության նորագույն բացահայտումները հնարավորություն են տալիս տրավմատիկ ռազմական ներոզները դիտարկել դրանց պատճառների վերագրման տեսության կամ կաուզալ ատրիբուցիայի տեսանկյունից, այսինքն՝ բացահայտել պատճառահետևանքային կապերը՝ «ցանկացած ներոզի հիմքում ընկած ռեպրեսիան» (Сыропятов, Дзержинская, 2020, с. 68):

Ա.Կարդիները դեռևս 1941 թ. կատարած առաջին համակարգային ուսումնասիրություններում հետպատերազմյան համախտանիշն անվանել է «խրոնիկական ռազմական ներոզ»: Հենվելով Զ.Ֆրոյդի գաղափարների վրա՝ Ա.Կարդիները ներմուծեց մի նոր հասկացություն, որն անվանեց «կենտրոնական ֆիզիոներոզ», որը մեկնաբանեց որպես շրջակա միջավայրին հարմարվելուն նպաստող անձնային մի շարք գործառույթների խախտում: Հեղինակը գտնում էր, որ հետպատերազմյան համախտանիշն ունի ինչպես ֆիզիոլոգիական, այնպես հոգեբանական բնույթ: Նա առաջինն էր, ով տվեց հետպատերազմյան համախտանիշի համապարփակ նկարագիրը. 1) դյուրագրգռություն, 2) հանկարծակի դրսևորվող գրգռիչներին արձագանքելու անզուսպ ցանկություն, 3) տրավմատիկ իրադարձության հանգամանքների վրա ֆիքսվածություն, 4) իրականությունից փախուստ, 5) անկառավարելի ագրեսիվ ռեակցիաների նախատրամադրվածություն (Kardiner, 1941, p. 258):

Եթե հետպատերազմյան համախտանիշը դիտարկենք կենսաբանական տեսանկյունից, ապա այն, ըստ Հ.Օփենհեյմի ուղեղի հյուսվածքներում տեղի ունեցող մոլեկուլային փոփոխությունների հետևանք է, որոնք կապված են մեխանիկական և հոգեկան գործոնների համակցված ազդեցության հետ: Նման փոփոխությունները, հեղինակի կարծիքով, առաջանում են ծայրամասային նյարդերի ցնցման հետևանքով, որոնցում առկա են մոլեկուլային փոփոխություններ, որոնք ծայրամասից փոխանցվում են կենտրոնական նյարդային համակարգի տարբեր մասեր՝ ինտենսիվության ու տարածվածության բնութագրիչներով սահմանելով «տրավմատիկ ներոզի» կլինիկական պատկերի պոլիմորֆ ախտանշանները (Oppenheim, 1889, p. 214, մեջբերումն ըստ՝ Сукиасян, Солдаткин, Снедков, Тадевосян, Крючкова, 2020, с. 149-156.):

Հետպատերազմյան համախտանիշը տեսական գրականության մեջ մեկնաբանվում է որպես հետտրավմատիկ սթրեսային խանգարման տեսակ (ՀՏԽ)՝ հոգեկան և վարքային խանգարում, որն առաջանում է տրավմատիկ փորձառությունից, որը ցնցել է, վախեցրել կամ սպառնացել է մարդու կյանքին: Չնայած Ա. Կարդիների կողմից արված դիտարկումներին՝ ՀՏԽ-ն որպես տերմին հայտնվել է միայն 1980-ականներին: ԱՄՆ-ի քաղաքացիական պատերազմում այն կոչվում էր «զինվորի սրտի համախտանիշ», Առաջին համաշխարհային պատերազմում՝ «հրետանային ցնցում», Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում խոսում էին «ռազմական ներոզի» մասին:

Օ. Գ. Սիրոպյատովը, Ն. Ա. Ձերուժինսկայան (Сыропятов, Дзержинская, 2020, с. 69) գտնում են, որ հետտրավմատիկ սթրեսային խանգարումն առաջանում և զարգանում է ծայրահեղ սպառնալից կամ սարսափելի իրադարձության կամ իրադարձությունների շարքից հետո և բնութագրվում է երեք «հիմնական» դրսևորումներով.

- տրավմատիկ իրադարձություն(ներ)ի վերապրում ներկայում որպես վառ կրկնվող հիշողություններ, որոնք ուղեկցվում են վախով կամ սարսափով, հետադարձ հայացքներով կամ մղձավանջներով,

- իրադարձություն(ների) մասին մտքերից և հիշողություններից խուսափելով կամ իրադարձություն(ներ)ին նմանվող գործողություններից կամ իրավիճակներից խուսափելով,

- շարունակական սպառնալիքի սուբյեկտիվ զգացողության վիճակ՝ զգոնության կամ ուժեղացված վախի ռեակցիաների տեսքով:

Հետպատերազմյան համախտանիշը ռազմական հոգեցնցումների շարքում առաջնային տեղ է զբաղեցնում: Այն 3-4 անգամ ավելացնում է բանակում հոգեկան խանգարումների թիվը և 10-50%-ով նվազեցնում է ռազմական ուժերի մարտունակությունը: Մասնագիտական գրականության մեջ ընդգծվում է այն հանգամանքը, որ հետպատերազմյան համախտանիշը առանձնահատուկ սոցիալական նշանակություն ունի վետերանների շրջանում (Литвинцев, Снедков, 1997, с. 54., Снедков, 1997. с. 456): Նույն հեղինակների կողմից կատարվել են հետազոտություններ, որոնք վկայում են հետևյալի մասին. ռազմական գործողությունների արդյունքում դրսևորվում են ոչ հոգեբուժական պրենոզոլոգիական խանգարումներ՝ ներոտիկ և ախտաբանական ռեակցիաներ (52.2%), կախվածություն առաջացնող կամ ադրիկտիվ վարքագիծ (27.6%) և վիրավորների և կոնտուզիա ստացածներ մոտ խիստ դյուրագրգիռ վիճակներ (5.4%):

Պատերազմին մասնակցության պայմաններում զինվորների մոտ ամրագրվում են հատուկ կոմպենսատոր-հարմարվողական

փոփոխություններ, որոնք որոշում են ձեռքբերովի անձնական աններդաշնակության բնորոշ գծերը՝ խրոնիկական անհանգստության և իմպուլսիվության յուրօրինակ համակցության տեսքով: Հետազոտությունների մեջ հետաքրքրական է վիրավորում ստացածների հետպատերազմյան համախտանիշի մեկնաբանությունը: Հեղինակները նշում են, որ բնութագրական են դառնում վիրավորվելուն նախորդող իրադարձությունների մասին հիշողությունները, վիրավորման պահի հոգեցնցումը, դրա հետևանքներին արձագանքելու պահի հիշողությունները՝ ելնելով նման իրադարձություններին արձագանքելու անհատական մոտեցումներից, վիրավորման հետևանքով առաջացած մորֆոֆունկցիոնալ խանգարումները(Литвинцев, Снедков, 1997, с. 54, Снедков, 1997, с. 456):

Վերը բերված դիտարկումներից կարելի եզրակացնել, որ հետպատերազմյան համախտանիշի առկայության դեպքում բնութագրական են դառնում՝

- պատերազմական իրադարձությունների վերաբերյալ ցավալի հիշողությունները
- կրկնվող տանջալի երազները, մղձավանջները
- պատերազմական իրադարձության կրկնման հանկարծակի զգացողությունը կամ կրկնման վախը
- պատերազմական իրադարձություններին հնարավոր վերագրվելիք դեպքերի ժամանակ նոր ցնցումը
- պատերազմական իրադարձությունների տարելիցների ժամանակ ծանր ապրումներ ունենալը
- առօրյա իրադարձությունները, աղմուկը պատերազմական իրադարձություններին նմանեցնելը (օրինակ, տոնական հրավառությունը՝ կրակահերթին)
- նման իրավիճակներում խիստ արագ արձագանքումը, պատերազմական իրադարձություններին բնորոշ գործողությունների կատարումը (օրինակ, փորձել ընտանիքի անդամներին պատսպարել):

ՀՏԽ-ի ժամանակ անցյալի տրավման խանգարում է մարդուն նորմալ ապրել ներկա պահին: Պատերազմի ժամանակ իրադարձությունները, որոնք սպառնում են անձի կամ նրա մտերիմների կյանքին, վերապրում են.

➤ **մարտականգործողություններիմասնակիցները.**

ՀՏԽ-ն կարող է զարգանալ ոչ միայն այն փաստից, որ մարտի ժամանակ մարդը անհանգստանում է իր կյանքի համար, այլ նաև այն փաստից, որ նա տեսնում է, որ այլ մարդիկ տառապում են դաժան

բռնությունից: Նա կարող է ինքն իրեն ապահով լինել, բայց հենց սպանության կամ մարդկանց սպանության ականատեսը կարող է լինել տրավմատիկ իրադարձություն, որը հրահրում է ՀՏՄԽ:

➤ **քաղաքացիական անձինք.**

ՀՏՄԽ-ն կարող է զարգանալ ֆիզիկական և սեռական բռնության, ոմբակոծության ժամանակ իրենց և իրենց սիրելիների համար վախի, մահվան սպառնալիքների հետևանքով: Եվ նույնիսկ եթե անձը՝ ինքն ապահով է, այն լուրը, որ իր սիրելիին պատերազմ են ուղարկել, գերել կամ ինչ-որ այլ բան սպառնում է նրա կյանքին, կարող է տրավմատիկ իրադարձություն լինել նրա համար և առաջացնել ՀՏՄԽ:

➤ **փախստականները.**

Փախստականները կարող են զարգացնել ՀՏՄԽ այն բանից հետո, երբ նրանք ականատես են եղել բռնության կամ ինքներն են բռնության ենթարկվել, կամ իրենց անապահով զգալ, եթե իրենց կամքին հակառակ պահվել են ինչ-որ տեղ, օրինակ՝ հարցաքննության ժամանակ կամ բանտում:

Ընդհանրացնելով՝ փաստենք, որ հետպատերազմյան համախտանիշը բավականին բարդ հասկացություն է, որը մեկնաբանվել է տարբեր գիտությունների մեջ: Հետպատերազմյան համախտանիշի դրսևորման հավանականությունն ուղղակիորեն կախված է սթրեսային ազդեցության ծանրությունից և գործողությունների կիզակետում գտնվելու տևողությունից:

Ռեմարկը՝ որպես «պատերազմի երգիչ»

Էրիխ Մարիա Ռեմարկին կարելի է համարել «պատերազմի երգիչ»: Դրամատուրգ և սցենարիստ Ռեմարկն իր ողջ ստեղծագործական ուղին նվիրեց իր իսկ ապրումների ռեֆլեքսիային, որոնք որպես խարան կրեց իր ողջ կյանքի ընթացքում: Նրա ստեղծագործություններում երևում է Առաջին աշխարհամարտի ողջ «բեռը»: Այդ վերապրումներն արտացոլված են հեղինակի «Երազների դասականը» (1920), «Կայարան հորիզոնի վրա» (1927), «Արևմտյան ճակատում նորություն չկա» (1929), «Երեք ընկեր» (1938), «Վերադարձ» (1951) վեպերում: Ռեմարկը 1916թ-ին զորակոչվել է բանակ, որտեղ էլ 1917թ-ի հուլիսի 31-ին ստացել է վիրավորում ձախ ոտքից, աջ ձեռքից և պարանոցից, ինչի հետևանքով պատերազմի մնացած տարիներն անցկացրել է Գերմանիայի զինվորական հոսպիտալում: Այդ ամենն արտացոլվել է Ռեմարկի «Երեք ընկեր» վեպում՝ տարբեր հերոսների կերպարներում: Վեպը դարձել է բեսթսելլեր և վաճառվել է շուրջ 5 մլն օրինակով:

«Երեք ընկեր» վեպը. Ռեմարկի հերոսների հմայքը

20-րդ դարի 30-ականների սկզբին ավարտելով «Արևմտյան ճակատում նորություն չկա» վեպը, որտեղ հեղինակը ճշգրտությամբ բնութագրում է պատերազմի հակառակ կողմը՝ անմարդկայնության, սիրո և բոլոր արժեքների կորստի նկարագրությամբ, Ռեմարկն սկսում է աշխատել «Երեք ընկերը» վեպի վրա (Бергелъсон, 1989, с. 410.):

1938 թվականը նշանավորվեց «Երեք ընկեր» վեպի հրատարակմամբ, որի գլխավոր հերոսները կորուստների առումով բախտակից անբաժան ընկերներն են, առաջնագծի նախկին զինվորներ, որոնք ժամանակին շրջապատված էին արյունոտ հայացքներով, մղձավանջով և մահվան վախով: Հիմնական տեսարաններն ու իրադարձությունները, սակայն, կատարվում են ոչ թե պատերազմի, այլ համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի ժամանակ, որը տևել է մինչև 1933 թվականը: Վեպը կարելի է բնութագրել որպես հետպատերազմյան վերապրումներ:

«Երեք ընկերը» վեպ է պատերազմի միջով անցած մարդու՝ քաղաքացիական կյանքին հարմարվելու մասին: Ներկայացվում է երեք երիտասարդների պատմությունը, որոնք միասին գնացել են դպրոց, այնուհետև մեկնել են ռազմաճակատ և կարողացել են պահպանել իրենց ընկերությունը: Նրանց վերադարձը հայրենիք դժվար թե կարելի է երջանիկ անվանել՝ Գերմանիան հետպատերազմյան ճգնաժամի մեջ է, մարդիկ բաժանված են, ոչ ոք վստահություն չունի ապագայի նկատմամբ:

Այն օրը, երբ գլխավոր հերոսը՝ Ռոբերտ Լոքսամփը, դառնում է երեսուն տարեկան, նա վերհիշում է անցյալի իրադարձությունները՝ ծանր պատերազմը, ռազմաճակատում ընկերների կորուստը, զինվորագրումը, Քյոսթերի վիրավորվելը, ընկերների թունավորումը գազից և տուն վերադառնալը: Այս հիշողությունների հետ մեկտեղ վեպում մշտապես դրսևորվում է սթափ լավատեսությունը, որով հնարավոր է լինում: Լավատեսության դրսևորումներին ականատես ենք լինում քաղաքական իրադարձությունների շարժընթացում:

Վեպը առանձնանում է նրանով, որ հիմնված է իրական իրադարձությունների վրա: Ռոբերտ Լոքսամփը հենց ինքը՝ Ռեմարկն է, վեպն ինքնակենսագրական է: Ռեմարկն այստեղ ներկայացնում է մեր կողմից արդեն իսկ նշված՝ իր վիրավորվելու պատմությունը, ռազմական հոսպիտալում անցկացրած օրերը: Օտտո Քյոսթերի և Գոթֆրիդ Լենցի կերպարները ևս իրական են: Ռեմարկի կնոջ իրական գծերն արտացոլված են Պատրիսյա Հոլմանի կերպարում: Փորձելով գրքում ներկայացնել նաև իր կնոջ հիվանդության պատմությունը (Ռեմարկի կինը հիվանդ էր թոքախտով)՝ Ռեմարկը Պատրիսյա Հոլմանի կերպարում

արտացոլում է տառապանքները և պատերազմի վատագույն հետևանքները:

Եվ անկախ ամեն ինչից, կարծում ենք, որ ներկայումս էլ, ինչպես և վեպում, պետք է հիմնաքարային դարձնել հետևյալ մոտեցումը. «Հնազանդություն, մտածեցի ես: Ի՞նչ կարող է փոխել այն: Պայքարե՛լ, պայքարե՛լ- ահա միակ բանը, որ մնում է անել այս խառնաշփոթության մեջ, որում, վերջ ի վերջո, այսպես, թե այնպես պետք է պարտություն կրես: Պայքարել հանուն այն մի փոքրի, որը քեզ համար թանկ է: Իսկ հնազանդվել կարելի է նաև յոթանասուն տարեկանում» (Ռեմարկ, 1972, էջ 261):

Պատերազմական մղձավանջին զուգընթաց հերոսները շարունակում են պայքարել: Երբ Պատրիսյա Հոլմանը գտնվում է հիվանդանոցում և մահամերձ վիճակում բողոքում է Ռոբերտ Լոհքամփին, թե այդ ամենը վերջ չունի, Ռոբերտը պատասխանում է, որ կյանքն իսկապես այնքան վատն է, որ վերջ չունի: Պատրիսյա Հոլմանը հարցնում է, թե արդյո՞ք ծաղիկներն էլ են վատ հորինված, ինչին Ռոբերտը պատասխանում է, որ ամեն բան, առանձին վերցրած, պարզապես հիանալի է, բայց ամբողջության մեջ փուչ բան է: Այստեղ Ռեմարկն ընդգծել է, որ երջանկությունը պահերի ու մանրուքների մեջ է, և չպետք է կենտրոնանալ մշտապես և ամբողջի մեջ երջանիկ լինելու վրա: Այստեղ դրսևորվում է Ռոբերտի/Ռեմարկի, պատերազմ անցած կարծր բնավորություն ունեցող այս մարդու, վերափոխումը: Եվ ինչպես ընդգծում է Ռեմարկը «Սերը փչացնում է բնավորությունը»: Իսկ մենք ավելացնենք, որը սերը նաև բուժում է, բուժում է նաև այն վերքերը, որոնք թողել է պատերազմը:

Հետպատերազմյան համախտանիշը «Երեք ընկեր» վեպում

Նախ փաստենք, որ վեպն ինքնին ամբողջությամբ արտացոլում է Ռեմարկի մոտ դրսևորվող հետպատերազմյան համախտանիշը: Հեղինակն ամբողջ ընթացքում ներկայացնում է իր ապրումները, իսկ հերոսների վերապրումները հենց իր և իր կյանքում եղած իրական մարդկանց ապրումներն են:

Հետպատերազմյան համախտանիշի առաջին դրսևորմանը հանդիպում ենք վեպի առաջին էջում, երբ ներկայացվում է Քյոսթերի վիրավորվելը. «1917 թվական: Ֆլանդրիա: Ես ու Միդենդորֆը գինու մառանից մի շիշ կարմիր գինի առանք: Ուզում էինք մի քիչ քեֆ անել: Բայց չստացվեց: Լուսադեմին անգլիացիք փոթորկալից կրակ բաց արեցին: Կեսօրին Քյոսթերը վիրավորվեց: Մայերն ու Պետերսը սպանվեցին երեկոյան: Իսկ գիշերվա դեմ, երբ հոյս ունեինք հանգստանալու և այդ շիշը թացեցինք, սկսվեց գազային գրոհը:

Հեղձուցիչ ամպերը սողոսկեցին դեպի բլինդաժները: Ճիշտ է, մենք ժամանակին հագանք մեր հակագագերը, բայց Միդենդորֆի դիմակը պատռվեց: Երբ նա նկատեց այդ, արդեն ուշ էր: Մինչ նա կպոկեր դիմակն ու մեկ ուրիշը կփնտրեր, ահագին գազ կույ տվեց, ու նրա բերանից սկսեց արյուն գալ: Նա մեռավ հաջորդ առավոտյան. դեմքը կանաչել էր ու սևացել, իսկ վիզն ամբողջապես քրքրվել էր: Միդենդորֆն ուղղակի պատահոռոտել էր իր վիզը, որպեսզի շնչելու հնար ունենար:

1918: Այդ արդեն հոսպիտալումն էր: Երկու օր առաջ ժամանեց վիրավորների մի նոր խումբ: Ծանր վիրավորներ էին: Սպիտակ վիրակապերով կապված վերքեր: Տնքոցներ: Ամբողջ օրը գնում ու գալիս էին օպերացիոն նեղլիկ սայլակները: Երբեմն նրանք վերադառնում էին դատարկ: Իմ կողքին պառկած էր Իոզեֆ Շտոլը: Նրա ոտքերն արդեն չկային, բայց ինքը դեռ չգիտեր այդ մասին: Նա չէր կարող դատեսնել, քանի որ այնտեղ, ուր ոտքերը պետք է լինեին, ցցված էր մետաղալարերից սարքված մի կարկաս, որը ծածկված էր վերմակով: Ասենք, նա չէր էլ հավատա դրան, քանի որ նրա ոտքերը դեռ ցավում էին: Մի գիշերում մեր հիվանդասրահում երկու հոգի մեռան: Մեկը մեռավ շատ դժվարությամբ, երկար չարչարանքներից հետո» (Ռեմարկ, 1972, էջ 12):

Հետպատերազմյան համախտանիշի դրսևորման ակնատես ենք լինում, երբ կարծես ամեն ինչ լավ է, հերոսները ապրում են իրենց բնականոն կյանքով, ունեն աշխատանք, ընկերներից մեկի կյանքում հանդիպել է իրական սեր: Սակայն հենց այդ ժամանակ Ռոբերտ Լոհքամփը մտածում է. «Գրպանիցս մի սիգարետ հանեցի: Ճիշտն ասած, ես կարող էի լիովին գոհ լինել: Վատ չէի ապրում, աշխատանք ունեի, ուժեղ էի, դիմացկուն և, ինչպես ասում են, լիովին քաջառողջ, բայց և այնպես ավելի լավ կլիներ երկար-բարակ չմտմտալ: Հատկապես, երբ մենակ ես: Եվ այն էլ՝ երեկոները: Թե չէ մեկ էլ տեսար՝ անցյալը հառնում է ու վրադ չոում իր մեռած աչքերը: Բայց նման դեպքերի համար գոյություն ունի օդին»(Ռեմարկ, 1972, էջ 8):

Հերոսների կյանքում մշտապես առկա է պատերազմի, միջավայրի նկատմամբ վախը: Մշտական ուրախությունների, ընկերների հետ հանդիպումների, աշխատանքի և սիրո մեջ նրանք գտնում են արտաքին աշխարհից առանձնանալու ուղի: Նրանք անջատ են այս աշխարհից և մարդկանց այն հանրույթից, որոնք պատերազմն ընկալում են որպես քաղաքական խնդիրների լուծման միջոց՝ քարոզելով բռնությունը և միլիտարիզմը: Այս ամենի գծով ատելությունը հանգեցնում է Լենցի մահվան: Քաղաքը անհանգիստ է: Փողոցներում ցուցարարներ են: Կրակոցներ: Լենցն առավոտից գնացել է ցույցի: Ռոբերտը և Օտտոն անհանգստացած գնում են նրան փնտրելու: Հանդիպում են ֆաշիստ

ցուցարարներին: Լսելով հոետորին՝ հասկանում են, որ մարդիկ հավաքվում են, որովհետև տարված են նրանով, որ ինչ-որ մեկը հետաքրքրված է նրանցով: Ընկերները գտնում են Լենցին: Գնում են դեպի մեքենան: Այդ ժամանակ հայտնվում են չորս երիտասարդներ, որոնցից մեկը կրակում է Լենցի վրա: Քեստերն անօգուտ փորձում է բռնել նրանց: Լենցը մահանում է: Քաղաքամերձ սրճարաններից մեկում Ռոբերտը տեսնում է Լենցի վրա կրակողին: Վերջինս փախչում է: Քեսթերը մեկնում է նրան գտնելու: Ռոբերտին իր հետ չի վերցնում Պատի պատճառով: Սակայն առաջինը սրիկային գտնում և սպանում է Ալֆոնսը (ձեռնարկության սեփականատեր, Լենցի լավագույն ընկերը): Ռոբերտը գտնում է Օտտո Քեսթերին և հաղորդում է, որ ընկերոջ վրեժը լուծված է:

Վեպում հետպատերազմյան համախտանիշը դրսևորվում է նաև նրանում, որ ընկերները, մասնավորապես, Ռոբերտը, յուրաքանչյուր կյանքի դրվագ կապում են պատերազմի ժամանակ տեղի ունեցած իրադարձության հետ: Օրինակ, երբ Ռոբերտը նորից հանդիպում է Պատի հետ, որոշում են մեքենայով շրջել քաղաքում: Ռոբերտը սովորեցնում է նրան մեքենա վարել: Զգում են իրենց ասես պատմել են միմյանց ողջ կյանքը: Գնում են բար, որտեղ հանդիպում են Լենցին և նրա հետ գնում են Լունապարկ: Օղակներ են գցում կեռիկների վրա, և քանի որ ճակատում ժամանակ էին սպանում կեռիկների վրա գլխարկներ գցելով, բազում իրեր են շահում: Բաժանում են իրենց շահումը իրենց հետևող մարդկանց և իրենց են պահում միայն գինին: Նմանատիպ զբամուռք եղել է պատերազմի ժամանակ, և Ռոբերտը միանգամից ընկնում է այդ հիշողության մեջ: Շուրջ ամեն ինչ իրեն հիշեցնում է պատերազմի մասին:

Հետպատերազմյան համախտանիշը դրսևորվում է մեկ այլ դրվագում ևս: Ռոբերտը Պատրիսիայի հետ գտնվում է ծովում: Ծովում լողալուց հետո Ռոբերտը սիրած կնոջ հետ ժամանակը վայելելու փոխարեն, անկախ իր կամքից հիշում է պատերազմական իրադարձությունները: «...Ես սկսեցի ինչ –որ բան վերհիշել, ինչ-որ մի օր, երբ ճիշտ այսպես պառկած էի...

Այդ 1917 թվականին էր: Մեր վաշտը գտնվում էր Ֆլանդրիայում և անսպասելիորեն մի քանի օրով մեզ ետ քաշեցին Օստենդ՝ հանգստի: Մայերն էր, Գոլդհոֆֆը, Բրայերը, Լյուտկենսը, ես և էլի ինչ-որ մեկը: Մեզանից շատերը ծովափում չէին եղել, և այդ փոքրաթիվ օրերի ընթացքում, կյանքի և մահվան միջև ընկած այդ անիմանալի ընդմիջումը վեր ածվեց արևով, ավազով և ծովով լեցուն ինչ-որ վայրենի, կատաղի մի վայելքի: Ամբողջ օրերով մենք թափված էինք լինում ծովափին, մեր մարմինները հանձնելով արևին: Լինել մերկ, առանց զենքի ու

համազգեստի, այդ ինքնըստինքյան հավասարազոր էր մի ամբողջ աշխարհի: Մենք խենթի պես վազվզում էինք ծովափին, գրոհով մտնում ծովը, զգում մեր մարմինները, շնչառությունը, մեր շարժումները ամբողջ այն ուժով, որը կապում էր մեզ կյանքի հետ: Այդ ժամերին մենք ինքնամոռացության էինք տրվում, մենք ուզում էինք ամեն ինչ մոռանալ: Բայց երեկոյան, մթնշաղին, երբ հորիզոնի այն կողմից գորշ ստվերները շարժվում էին ծովի գունատվող մակերևույթի վրա, ավեբախության որոտին դանդաղորդեն խառնվում էր մեկ ուրիշ ձայն, այն ուժեղանում էր, և վերջապես մի խուլ սպառնալիք անլսելի էր դարձնում ծովի աղմուկը: Այդ ռազմաճակատի հրետանային նախապատրաստության աղմուկն էր: Եվ այն ժամանակ միանգամից ընդհատվում էին խոսակցությունները, վրա էր հասնում մի լարված լռություն, մարդիկ բարձրացնում էին գլուխներն ու ականջ դնում, և տղաների զվարթ դեմքերին, որոնք զվարճացել էին մինչև հալից ընկնելը, անսպասելի ու կտրուկ երևում էր զինվորի խստաշունչ արտահայտությունը, և էլի ինչ որ մի ակնթարթի ընթացքում զինվորների դեմքերով անցնում էր խոր ու հոգեմաշ զարմանքի ու թախիծի արտահայտություն, որի մեջ կար այն ամենը, ինչ մնացել էր չասված. արիություն, դառնություն, կյանքի ծարավ, պարտք կատարելու կամք, հուսահատություն, միաժամանակ հույսն ու խորհրդավոր վիշտը նրանց, ովքեր դեռ ջահելությունից դատապարտված էին մահվան: Մի քանի օրից սկսվեց մեծ հարձակումը, և արդեն հուլիսի 3-ին վաշտում մնաց միայն երեսուներկու մարդ: Մայերը, Գոլդհոֆֆը և Լյուտկենսը սպանվեցին»: /էջ 236/

Լոկամպը «կորուսյալ սերնդի» ներկայացուցիչներից է: Հերոսը՝ որպես այդպիսին, երիտասարդություն չի ունեցել, այն ժամանակ էլ ցավ ու տանջանք է տեսել: Իսկ պատերազմից հետո Ռոբերտը չէր կարող հանգիստ ապրել, քանի որ նրա աչքի առաջ անընդհատ նկարներ էին անցյալից: Թվում էր, թե ոչ մի վայրկյան նրան բաց չէր թողնում: Սարսափելի հիշողություններից միակ փրկությունը ակոհողն էր: Ուստի վեպը ցույց է տալիս, որ Ռոբերտը հաճախ է գալիս բար խմելու: Նա կարծես փորձում է թաքնվել իրականությունից: Լոկամպը գնում է հասկանալով, որ իր համար ապագա չկա մի երկրում, որտեղ նորից պատերազմ է հասունանում:

Պատրիսիան պատերազմի զոհ է նույնքան, որքան Ռոբերտը, Քյոսթերը և Լենցը: Մանուկ հասակում նա շատ քիչ է սնվել, ինչի պատճառով հիվանդություն է ձեռք բերել: Դա նույնպես հետպարերազմական համախտանիշի մի տեսակ է: Ընդհանուր առմամբ պարտադիր չէ անմիջապես մասնակցել պատերազմական

գործողություններին, որպեսզի պատերազմը անդառնալի հետք թողնի մարդու կյանքի վրա:

Բոլոր ընկերներն էլ, նաև Պատրիսիան, յուրաքանչյուր իրադարձության մեջ տեսնում էին վտանգ: Նույնիսկ այնտեղ, որտեղ այն բնավ չկար: Մեր կարծիքով՝ այս ախտանիշը առավել բնորոշ է Լենցին:

Բացի դրանից, մենք կարծում ենք, որ հետպատերազմյան համախտանիշը բնորոշ է ոչ բոլոր պատերազմական վեպերին: Ռեմարկը իր «Երեք ընկեր» վեպում չի փորձել առաջին պլան մղել այդ հատկանիշը, այլ պարզապես այդ հատկանիշի դրսևորման միջոցով ցույց է տվել պատերազմի անթույլատրելիությունը և սարսափը: Այլ կերպ ասած՝ հետպատերազմյան համախտանիշը Ռեմարկի «Երեք ընկեր» վեպում ոչ թե օբյեկտ է կամ նպատակ, այլ միջոց է:

Եզրակացություն

Այսպիսով, հետպատերազմյան համախտանիշի հետևանքները կարևոր են ներկա և ապագա հասարակարգերի համար: վերածնակերպել

Ամփոփելով նշենք, որ հետպատերազմյան համախտանիշն առաջանում է պատերազմական սարսափազդու իրադարձությունների հետևանքով, բնութագրվում է տրավմատիկ դեպքերի վերապրմամբ, նմանօրինակ իրադարձությունների կրկնակի դրսևորումից խուսափելու, շարունակական սպառնալիքի զգացողությամբ:

Մեր հողվածում Ռեմարկին դիտարկել ենք որպես պատերազմի երգիչ, որը մեզ է փոխանցել պատերազմում ունեցած իր բոլոր ապրումները: Իր անձնային փորձը ներդնելով «Երեք ընկեր» վեպում՝ նա մեզ է փոխանցել պատերազմի հետքերն իրենց վրա կրող երեք երիտասարդների կյանքի պատմությունը, նրանց ընկերությունը: Ռոբերտ Լոիքամփի, Օտտո Քյոսթերի և Գոթֆրիդ Լենցի ընկերությունը կոփվել է պատերազմի դաշտում: Կորցնելով շատ հարազատ մարդկանց, տեսնելով մահը, կյանքի համար պայքարը, ցավը, զգալով վախն իր գերագույն արտահայտությամբ՝ այս ընկերները ամուր կառչած են միմյանցից, նրանց հիշողությունները, տառապանքները և ճակատագրերը շատ նման են իրար: Հետևաբար՝ իրենց հետևում ունենալով նման փորձ, նրանք ավելի, քան երբևէ գնահատում են ընկերությունը, ինչպես նաև նմանատիպ մնայուն արժեքները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ
REFERENCES

1. Ռեմարկ Է. Մ., «Երեքընկեր», Վ. Բաղմանյանի թարգմանությամբ, Երևան, 2018.
R'emark E'. M., «Ereyq'nker», V. Baghmanyani t'argmanowt'yamb, Erevan, 2018. (In Armenian)
2. Ռեմարկ Է. Մ., «Երեքընկեր», Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1972.
R'emark E'.M., «Ereyq'nker», Erevan, «Hayastan» hrat.,1972.(In Armenian)
3. Бергельсон Г., Во имя мира // Ремарк Э. М. Три товарища. - М., 1989. - С. 410.
Bergel'son G., Vo imja mira // Remark Je. M. Tri tovarishha. - M., 1989. - S. 410. (In Russian)
4. Литвинцев С. В., Снедков Е. В., Психиатрическая помощь военнослужащим в Афганистане (1979-1989). Учебное пособие. СПб: ВМА, 1997. 54 с.
Litvincev S. V., Snedkov E. V., Psihiatricheskaja pomoshh' voennosluzhashhim v Afganistane (1979-1989). Uchebnoe posobie. SPb: VMA, 1997. 54 s. (In Russian)
5. Снедков Е. В., Боевая психическая травма (клинико-патогенетическая динамика, диагностика, лечебно-реабилитационные принципы): Дисс. ... докт. мед. наук. СПб., 1997. 456 с.
Snedkov E. V., Boevaja psihicheskaja travma (kliniko-patogeneticheskaja dinamika, diagnostika, lechebno-reabilitacionnye principy): Diss. ... dokt. med. nauk. SPb., 1997. 456 s. (In Russian)
6. Сукиасян С. Г., Солдаткин В. А., Снедков Е. В., Тадевосян М. Я., Крючкова М. Н., Боевое посттравматическое стрессовое расстройство: от «синдрома раздраженного сердца» до «психогенно-органического расстройства». Биологический аспект. Журнал неврологии и психиатрии им. С.С. Корсакова. 2020; 120(7): 149-156.
Sukiasjan S. G., Soldatkin V. A., Snedkov E. V., Tadevosjan M. Ja., Krjuchkova M. N., Boevye posttravmaticheskoe stressovoe rasstrojstvo: ot «sindroma razdrzhennogo serdca» do «psihogenno-organicheskogo rasstrojstva». Biologicheskij aspekt. Zhurnal nevrologii i psihiatrii im. S.S. Korsakova. 2020; 120(7): 149-156. (In Russian)
7. Сыропятов О. Г., Дзеружинская Н. А., О концепции «боевых психических расстройств»: Социальная и клиническая психиатрия, 2020, т. 30 № 3., с. 68.

- Syropjatov O. G., Dzeruzhinskaja N. A., О концепции «boevyh psichicheskikh rasstrojstv»: Social'naja i klinicheskaja psihiatrija, 2020, t. 30 № 3., s. 68. (In Russian)
8. Фрейд З., Ференци Ш., Абрахам К., Зиммель Э., Джон Э., Клинический архив Кпсихоанализу военных неврозов. Сборник статей. Ижевск: ERGO, 2012., с. 42.
  9. Frejd Z., Ferenci Sh., Abraham K., Zimmel' Je., Dzhon Je., Klinicheskij arhiv Kpsihoanalizu voennyh nevrozov. Sbornik statej. Izhevsk: ERGO, 2012., s. 42. (In Russian)
  10. Kardiner A., The traumatic neuroses of war. NY: Paul B.Hoeber, 1941. P. 258
  11. Oppenheim H., Die traumatischen Neurosen. Berlin. 1889., p. 214

ЭММА МИРЗОЯН - ПРОЯВЛЕНИЕ ПОСЛЕВОЕННОГО СИНДРОМА В РОМАНЕ РЕМАРКА "ТРИ ТОВАРИЩА"

Ключевые слова: война, послевоенный синдром, Эрих Мария Ремарк, «Три товарища», потерянное поколение.

Любая ситуация, вызывающая тревогу у человека, характеризуется как тяжелое психическое состояние, вызванное единичным или повторяющимся событием. Оно оказывает мощное негативное влияние на психику человека. Такие травмы переживают солдаты в боевых условиях. Послевоенный синдром проявляется как травматическое состояние и обусловлен влиянием различных факторов, присутствующих в боевой обстановке. Послевоенный синдром, помимо отражения в профессиональной литературе, стал предметом широкого интереса и в художественной литературе.

Эрих Мария Ремарк, будучи участником войны, вложил частичку этого ужаса во все свои произведения, интерпретируя характер войны и ее последствия для судьбы поколения, прошедшего через нее, при опоре на свой личный опыт. Именно война рождает потерянное поколение и калечит души людей, приводит к разочарованию. В романе рассматриваются проблемы любви и дружбы, проблемы войны и ее последствий, общества послевоенного периода. Война приносит разрушения и лишения, а также кризис – как экономический, так и социальный, – утрачиваются все нравственные устои общества. Отчаяние, потеря близкого человека, потеря веры в Бога. В конце произведения отчетливо встает проблема возникновения фашизма. На

протяжении всего произведения Ремарк пытается донести до читателя, что у войны страшное лицо, однако это не приводит к потере своего собственного, человеческого лица, но иллюстрирует формирующуюся тенденцию к борьбе и возрождению.

MIRZOYAN EMMA - MANIFESTATION OF POST-WAR SYNDROME IN REMARK'S NOVEL "THREE COMRADES"

Keywords: *War, Postwar Syndrome, Erich Maria Remarque, "Three Comrades", Lost Generation.*

Any situation that causes anxiety in a person, is characterized as a severe mental state caused by a single or recurring event. It has a powerful negative effect on the human psyche. Such injuries are experienced by soldiers in combat conditions. The post-war syndrome manifests itself as a traumatic condition and is due to the influence of various factors present in a combat situation. The post-war syndrome, in addition to being reflected in professional literature, has become a subject of wide interest in fiction.

Erich Maria Remarque is one of those authors who, being a participant in the war, put a piece of the war into all his works, interpreting the nature of the war and its consequences for the fate of the generation that passed through it, with his own personal experience. It is war that gives birth to a lost generation and cripples the souls of people, leading to disappointment. The novel deals with the problems of love and friendship, the problems of war and its consequences, the society of the post-war period. War brings destruction and deprivation, as well as a crisis, both economic and social, all the moral foundations of society are lost. Despair, loss of a loved one, loss of faith in God. At the end of the work, the problem of the emergence of fascism is clearly visible. Throughout his work, Remarque tries to convey to the reader that war has a terrible face. However, this does not allow you to lose your face in this context, but is a trend towards struggle and ascent.

Ներկայացվել է՝ 19.09.2023 թ.
Գրախոսվել է՝ 10.11.2023 թ.